

Trafiktjänstemäns befogenheter vid fall av bedrägligt beteende och spärrforcering

AV *Jack Ågren**

Inledning

Offentligrättslig maktutövning genererar inte sällan uppmärksamhet och vållar debatt. Av förståeliga skäl tilldelas ett särskilt intresse den specifika del som handlar om rätten till våldsanvändning. Av polislagen följer att uppgiften att upprätthålla allmän ordning och säkerhet i huvudsak ankommer på polisen. Starka skäl krävs för att överlämna uppgifter som inkluderar tvångsåtgärder till andra aktörer. För vissa yrkesgrupper är i särskild lagstiftning reglerat under vilka förutsättningar våld får tillgripas vid ordnings- eller säkerhetsstörningar. I vissa fall och under särskilda förutsättningar har exempelvis militärer, tullpersonal, kustbevakningspersonal, kriminalvårdspersonal, ordningsvakter, skyddsvakter, förrättningsmän, järnvägstjänstemän samt besättningspersonal på luftfartyg rätt att bruka våld.¹ Det våld som används utgör naturligtvis inte ett självändamål utan måste förstås utifrån olika funktioner där bl.a. skyddet av allmänheten samt förhindrandet och beivrandet av brott är särskilt viktiga att

* Doktorand i straffrätt, Stockholms universitet.

¹ Regelverket är omfattande, se bl.a. BrB 24:2, PolisL §§ 10, 22, 23, 29, ordningslagen (1993:1617) 2:17–18 samt 4:9, RB 28:4, lagen(1958:642) om blodundersökning m.m. vid utredande om faderskap, lagen (1976:1090) om alkoholutandningsprov, lagen (1988:1473) om undersökning beträffande vissa smittsamma sjukdomar i brottmål § 2, lagen (1999:216) om ögonundersökning vid misstanke om vissa trafikbrott, lagen (1991:572) om särskild utlänningskontroll § 19, lagen (1980:578) om ordningsvakter, lagen (1976:511) om omhändertagande av berusade personer m.m. § 10, lagen (1990:217) om skydd för samhällsviktiga anläggningar m.m., sjömanslagen (1973:282) § 53, luftfartslagen (1957:297) 5:4, järnvägslagen (2004:519) 9:3-4, RB 27:15 samt UB 2:17.

FESTSKRIFT TILL SUZANNE WENNBORG

nämna.² Samtidigt som de olika skyddsintressena kan motivera ett behov av ingripande måste emellertid också medborgarna tillförsäkras ett visst skydd mot integritetskränkningar från det allmänna.³ Balansakten förtydligas i viss mån genom principer om *ändamål*, *behov* och *proportionalitet*.⁴

Ett i vissa fall närliggande område handlar om rätten för privatpersoner att under särskilda förutsättningar använda försvarligt våld. Som exempel härpå kan nämnas att var och en som hjälper någon som beskrivits ovan i dennes rätt att använda våld själv har samma rätt.⁵ Dessutom har envar givits rätt att bruka våld i samband med gripande av en gärningsperson som har begått ett brott med fängelse i straffskalan. Ytterligare krav är att den gripne påträffas på brottsplatsen eller att gripandet sker efter ett kontinuerligt förföljande på flykt från brottsplatsen. Samma rätt till våldsanvändning får användas mot någon som är efterlyst för brott.⁶

Utifrån det sagda uppkommer en övergripande fråga om befogenheter att utöva våld i samband med yrkesutövning när ingen specialreglering finns som ger yrkesgruppen i fråga rätt att bruka våld. Denna artikel avser

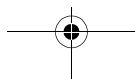
² Se bl.a. Jareborg, N., Allmän kriminalrätt, Uppsala 2002, s. 268 ff.

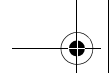
³ Se RF 2:5-9 och 22 jämfört med RF 2:12-16.

⁴ Ändamålsprincipen kan sammanfattande sägas innebära att befogenheten att använda ett visst tvångsmedel ska vara korrelerat till det ändamål för vilket tvångsmedlet har beslutats. Behovsprincipen innebär att inte mer tvång får tillgripas än vad som behövs för att uppnå avsett resultat, medan den processrättsliga proportionalitetsprincipen anger att de skador och olägenheter som ett ingripande kan medföra måste stå i proportion (vara försvarliga) i förhållande till syftet med åtgärden och övriga omständigheter. Se bl.a. PolisL § 8, lagen (1976:511) om omhändertagande av berusade personer m.m. § 2, lagen (1980:578) om ordningsvakter § 8, järnvägslagen (2004:519) 9:4 samt Bylund, P. m.fl., Rättegång III, Stockholm 2006, s. 47 f.

⁵ Se bl.a. BrB 24:5, jfr sjömanslagen (1973:282) § 53.

⁶ Se BrB 24 kap, RB 24:7, PolisL §§ 10 och 29, LUL 35 §, efterlysningskungörelsen (1969:293). Enskildas rätt till våldsanvändning omfattas också i situationer som betecknas som ett angrepp mot egen rättsfär eller social adekvans, se Jareborg, N., Allmän kriminalrätt, Uppsala 2002, s. 290 ff. I BrB 24 kap. beskrivs ytterligare situationer som ger enskild rätt att använda försvarligt våld. I sammanhanget kommer endast rätten till våldsanvändning vid envarsgröpanden att diskuteras.

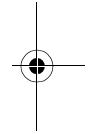
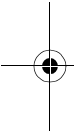
JACK ÅGREN

att mer specifikt belysa en sådan situation – trafikjänstemäns befogenheter vid fall av bedrägligt beteende eller spärrforcering.⁷

Den rättsliga regleringen

Brotten

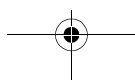
Bedrägligt beteende (s.k. snyltning) begås genom att en person, utan att göra rätt för sig, begagnar sig av något specifikt som tillhandahålls under förutsättning av kontant betalning. De situationer som är aktuella i nuvarande sammanhang är då någon begagnar sig av transport utan att ha erlagt avgift för färdbevis (s.k. färd snyltning) samt då någon utan att ha nyttjat någon transport begagnar sig av tillträde till transport, exempelvis en tunnelbaneperrong, utan att ha gjort rätt för sig (s.k. plankning).⁸ Något krav på vilseledande uppställs inte. Straffskalan för brottet är böter eller fängelse upp till sex månader.⁹ Brottet är inte straffbelagt på förberedelse eller försöksnivå. En särskild åtalsregel finns i BrB 9:12 som

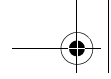

⁷ Med trafikjänsteman förstås förare samt den som på grund av anställning eller uppdrag hos ett trafikföretag som driver trafik med tunnelbana, spårväg samt sådan yrkesmässig trafik för persontransporter som avses i yrkestrafiklagen (1998:490) har uppgifter som avser ordning och säkerhet i trafiken. Krav ställs på bärande av uniform eller märke eller att vederbörande på något annat tydligt sätt visar att han eller hon är trafikjänsteman, se ordningslagen (1993:1617) 4:1–2. Ett särskilt intresse i sammanhanget tilldrar sig trafikjänstemän som utför avgiftskontroll. Legaldefinitionen är således att härleda till ordning och säkerhet avseende viss kollektiv persontrafik. Järnvägstrafiken omfattas inte, jfr järnvägslagen (2004:519). Legaldefinitionen avseende bedrägligt beteende återfinns i BrB 9:2 2 st. Med spärrforcering förstås någon som utan att kunna uppvisa giltigt färdbevis skaffar sig tillträde till tunnelbana, se ordningslagen (1993:1617) 4:6 p. 4.

⁸ Se BrB 9:2 st. 2, jfr Jareborg, N., *Brotten* h 2, Stockholm 1986, s. 231 ff. Ett särskilt fall av bedrägligt beteende utgörs av s.k. automatmissbruk, se BrB 9:1 2 st. jämfört med 9:2 2 st.

⁹ BrB 9:2 st. 2.

FESTSKRIFT TILL SUZANNE WENNBERG

säger att brottet får åtalas av åklagare endast om åtal är påkallat från allmän synpunkt.¹⁰

Spärrförbering innebär att lagöverträdaren skaffar sig tillträde till område innanför ingångsspärren till tunnelbana utan att kunna uppvisa giltigt färdbevis (jfr. s.k. plankning). Inledningsvis kan konstateras att brottet endast kan begås i Storstockholm eftersom det endast är i denna region tunnelbanor finns. I förhållande till bedrägligt beteende är några omständigheter särskilt viktiga att poängtera. Brottet är subsidiärt och fängelse ingår inte i straffskalan vilket, som ska visas nedan, är av betydelse för rätten till tvångsanvändning.¹¹ Dessutom framkommer ingen begränsning av åklagarens åtalsrätt.

Rätten till ingripande

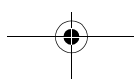
I lagen (1977:67) om tilläggsavgift i kollektiv persontrafik § 1 ges en rätt för den som driver kollektiv persontrafik att ta ut tilläggsavgift för den som inte kan visa giltig biljett.¹² För tillämplighet räcker att någon vistas på ett område för järnvägs- spårvägs- eller tunnelbanetrafik. Att vederbörande måste ha påbörjat färd krävs således inte. Enligt lagens § 5 får trafiktjänsteman *avvisa* den som vägrar lösa biljett eller erlægga tilläggsavgift.¹³ I samma bestämmelse sägs att polismyndigheten lämnar

¹⁰ Huruvida åtal är påkallat från allmän synpunkt bedöms bl.a. med utgångspunkt i storleken av det belopp som överträdelsen avser samt tillvägagångssättet, se vidare Jareborg. N., Brotten h 2, Stockholm 1986, s. 244. Det torde inte vara många fall av s.k. snyltning som leder till lagföring. Enligt RÅ uppgick under år 2000 antalet lagföringsbeslut till 611 fall. I 54 fall utfärdades strafföreläggande, i 111 fall meddelades åtalsunderlåtelse och i 446 fall väcktes åtal, se SOU 2002:44 s. 78. Nämnade uppgifter kan jämföras med statistik från BRÅ enligt vilken antalet domar för alla former av bedrägligt beteende år 2000 uppgick till 87 och för år 2007 till 62. Dessa siffror kan dock inte tas till intäkt för ställningstagandet att problemet är ringa. Enlig SL uppskattas fusket uppgå till ca 100 miljoner kronor årligen.

¹¹ Ordninglagen (1993:1617) 4:6 p. 4 samt 4:10. Vid sidan av penningböter framkommer i lagen (1977:67) om tilläggsavgift i kollektiv persontrafik förutsättningarna för skyldigheten att erlægga tilläggsavgift.

¹² Av bestämmelsens § 2 framkommer dock att en prövning ska göras huruvida omständighetens är ursäktlig. Tilläggsavgift får inte tas ut om avsaknaden av giltig biljett är ursäktlig med hänsyn till den resandes ålder, sjukdom, bristande kännedom om lokala förhållanden eller annan omständighet.

¹³ Det kan inte anses klarlagt vilka åtgärder som får vidtas i samband med en avvisning. Jfr prop. 1976/77:11 s. 15.

JACK ÅGREN

handräckning för verkställande av sådan avvisning efter begäran från trafikjänstemannen som utfört avgiftskontrollen.

Enligt ordningslagen (1993:1617) 4:3 sträcker sig trafikjänstemannens befogenheter vid fall av ordnings- eller säkerhetsstörningar till att endast ge trafikanter *avvisningar* eller *tillsägelser*. Förutom att detta kan bli aktuellt om personen i fråga trots förbud passerar ingångsspärren utan att kunna uppvisa giltig biljett föreligger anvisningsrätt även vid försök till att forcera en ingångsspärr.¹⁴ Om *avvisning* eller ett *avlägsnande* blir aktuellt ska detta ombesörja av polis eller ordningsvakt.¹⁵

I RB 24:7 ges förutsättningarna för s.k. envarsgripande.¹⁶ Enligt bestämmelsen får den som begått brott varpå fängelse kan följa och som påträffas på bar gärning eller flyende fot gripas av envar.¹⁷ Att envar är liktydigt med enskilda personer är uppenbart. Huruvida envar i sammanhanget också omfattar trafikjänstemän framkommer inte med samma tydlighet även om rättskällor ger visst stöd för ett sådant ställningstagande.¹⁸ Med uttrycken bar gärning eller flyende fot ställs som tidigare antytts krav på en rumsrelation. De åtgärder som vidtas ska ha ägt rum på brottsplatsen eller under ett kontinuerligt förföljande därifrån.¹⁹ Den som grips bör meddelas om det brott som han eller hon misstänks för samt grunden för gripandet.²⁰ En central fråga i sammanhanget är vilka medel

¹⁴ Se ordningslagen (1993:1617) 4:3, 4:6 p. 4 och 4:8 samt Fitger. P. i kommentaren till RB, www.zeteo.nj.se.

¹⁵ Se ordningslagen (1993:1617) 4:9. Ett avlägsnande torde innefatta en starkare betoning på fysiskt förflyttande från en plats än vad fallet är vid en avvisning, se polislagen §§ 10 p. 4 och 13–13c samt Berggren. N.-O. & Munck. J. i kommentaren till polislagen, www.zetheo.nj.se. Jfr. RH 1996:24 och NJA 2005 s. 385.

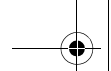
¹⁶ Någon rätt till envarsgripande finns inte mot den som gjort sig skyldig till spärrforcering eftersom det enligt brottsbeskrivningen inte kan följa fängelse på brottet.

¹⁷ För det fall förövaren är under 15 år gäller lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, se särskilt § 35.

¹⁸ Se bl. a. SOU 2002:44 s. 44 ff., NJA 1990 s. 324 samt Jareborg. N., Allmän kriminalrätt, Uppsala 2002, s. 275 f. Som jag kommer att argumentera för nedan finner jag stöd för en sådan slutsats.

¹⁹ Se Bylund m.fl., Rättegång III, Stockholm 2006, s. 68, Fitger. P. i kommentaren till RB, www.zetheo.nj.se samt Leijonhufvud. M. & Wennberg. S., Straffansvar, Stockholm 2005, s. 83. Vilka beviskrav som ställs på att ett brott begåtts för att ett ingripande får ske måste anses oklart, jfr bl. a. NJA 1978 s. 67.

²⁰ Jfr RB 24:9. Bestämmelsen torde vara tillämplig även vid fall av envarsgripanden.

FESTSKRIFT TILL SUZANNE WENNBORG

som får användas av den gripande gentemot den gripne. Det finns föga förvånande inget generellt svar på den frågan på så sätt att ett visst mått av våld alltid är tillåtet. Det handlar om en bedömning i det enskilda fallet. Viss vägledning ges i polislagen. Den som griper får i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt använda våld om den som ska gripas försöker undkomma eller den som griper möts av motstånd när han eller hon ska verkställa gripandet.²¹ Den som utför gripandet har nödvärnsrätt om den gripne svarar med våld.²² Som tidigare sagts har den som hjälper den som med laga rätt utför ett gripande samma rätt att begå en annars straffbelagd handling.²³ Någon rätt till kroppsvisitation eller kroppsbesiktning ges inte den gripande med ett undantag. Av säkerhetsskäl får kroppsvisitering ske i den utsträckning som är nödvändig för att vapen eller andra farliga föremål ska kunna tas om hand.²⁴ En särskild fråga är om och i så fall hur den som blir utsatt för ett envarsgripande kan förmås till att uppge sin identitet. Det torde inte finnas hinder mot att beslagta exempelvis en väska som kan antas innehålla legitimationshandlingar i bevissäkringssyfte. Någon rätt för den gripande att undersöka väskan finns dock inte.²⁵ Ett frihetsberövande som sker enligt bestämmelserna om envarsgripande är alltså ett laga sådant.²⁶ Det är dock viktigt att respektera att tiden för gripandet blir kortvarigt. Den gripne ska skyndsamt överlämnas till närmaste polisman.²⁷

²¹ Se PolisL §§ 29 och 10. För hur bedömningen gjorts i praxis, se bl.a. NJA 1994 s. 48. De tidigare åberopade principerna om ändamål, behov och proportionalitet kan tjäna som viktiga referenser i sammanhanget.

²² BrB 24:1 Den som hjälper den som med laga rätt är gripen kan ha gjort sig skyldig till främjande av flykt, se BrB 17:12.

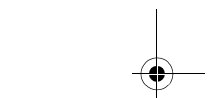
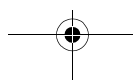
²³ BrB 24:5.

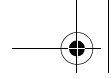
²⁴ Se RB 28:11–12 samt PolisL §§ 29 och 19.

²⁵ Se RB 27:1 och 4 samt NJA 1990 s. 324. Jfr med JO:s uttalande i JO 2000/2001 s. 137. Utta- landet finns sammanfattat i SOU 2002:44 s. ff.

²⁶ Jfr bl.a. BrB 4:2 och 7.

²⁷ RB 24:7 sista meningen.

JACK ÅGREN

Avslutande synpunkter

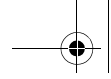
I fall där en trafik tjänsteman ertappar en person utan giltig biljett på exempelvis en tunnelbaneperrong är den självklara utgångspunkten att situationen om möjligt ska lösas utan att våld används. Om inte *det goda samtalet* fyller sitt syfte kan vederbörande genom anvisningar och tillsägelser uppmanas göra rätt för sig. Som fallet ofta är när det handlar om mänsklig kommunikation beror utgången av en dialog mycket på *vem* som säger *vad* och på *vilket sätt* det sker.

Kärnfrågan i denna artikel infinner sig dock när vi har lämnat området för samtycke och överenskommelse och övergått i den betydligt mer obehagliga zonen av konflikt i vilken ett mer fysiskt ingripande anses påkallat. Som framkommit ger inte polislagen (1984:387) trafik tjänstemän särskilda befogenheter till våldsanvändning. Samma slutsats kan dras efter en genomgång av ordningslagen (1993:1617). I lagen (1977:67) om tilläggsavgift i kollektiv persontrafik anges att trafik tjänstemän får *avvisa* den som vägrar lösa biljett eller erlagga tilläggsavgift. Att denna rätt skulle innefatta våldsinslag torde leda för långt med tanke på att det i samma bestämmelse ställs krav på att polismyndigheten lämnar handräckning för verkställande av sådan avvisning. Lagstiftaren har således ansett att det inte har funnits något behov av att specialreglera trafik tjänstemännens rätt till våldsanvändning. Vad avser ordnings- eller säkerhetsstörningar i kollektivtrafiken har ett argument varit tidsfaktorn.²⁸ Tillkallad polis har ansetts snabbt kunna komma till platsen. Denna bedömning kan jämföras med den som gjorts vid liknande typer av störningar i järnvägssystemet där det har ansetts att polisen har större svårigheter att ingripa tillräckligt snabbt varför järnvägstjänstemännens befogenheter specialreglerats.²⁹

Innebär då det sagda att ett våldsingripande av en trafik tjänsteman mot misstänkt bedrägligt beteende eller spärrforcering alltid utgör ett straffbart beteende? Jag anser att detta inte behöver bli fallet eftersom trafik tjänstemännens agerande kan finna stöd i institutet envars gripande. Flera förutsättningar måste dock vara uppfyllda för att ingripandet kan anses lagligt. Bl.a. fordras - utöver kravet på att gripandet måste vara

²⁸ Se Fitger. P. i kommentaren till RB, www.zeteo.nj.se.

²⁹ Se järnvägslag (2004:519) 9:3-4.

FESTSKRIFT TILL SUZANNE WENNBORG

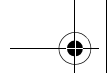
rumsrelaterat till själva gärningen - att den som utför ingripandet innefattas i rekvisitet envar. Som jag antytt tidigare anser jag att trafik tjänstemän gör det.³⁰ Om man kommer till den slutsatsen att så inte kan vara fallet kan den betänkliga situation uppkomma att en privatperson, kanske en trafik tjänsteman som just har slutat sitt skift, kan ingripa mot lagöverträdaren samtidigt som en trafik tjänsteman i tjänst torde ha rätt att hjälpa till med stöd av BrB 24:5. Det måste rent allmänt anses att den som utför ett envars gripande i enlighet med de regler som gäller för institutet besitter mod, integritet och civilt kurage. Dennes handlande kan leda till positiva återverkningar för medmänniskor och samhället i övrigt.³¹ Varför ska trafik tjänstemän exkluderas från denna möjlighet annat än som "hjälpare"?

En ytterligare förutsättning är att det för brottet är föreskrivet fängelse. Detta är fallet beträffande bedrägligt beteende men inte för spärrforcering. Diskrepansen mellan straffskalorna måste emellertid anses vara av enbart teoretisk relevans. Någon praktisk betydelse för den ingripande trafik tjänstemannen vid fall av plankning till tunnelbana torde inte infinna sig med tanke på att spärrforcering samtidigt alltid innebär bedrägligt beteende som har fängelse i straffskalan. En särskild fråga som uppkommer i sammanhanget är om ingripandet kan anses lagligt trots att åklagaren bedömer att åtal inte är påkallat från allmän synpunkt. Situationen är alltså sådan att envars gripandet sker utifrån bedömningen att gärningspersonen gjort sig skyldig till brott enligt BrB 9:2 medan åtal väcks för överträdelse av ordningslagen 4:6 p. 4. Min slutsats är att den processuella bedömningen inte torde påverka lagligheten av gripandet. Både legala skäl och ändamålsskäl talar för en sådant konstaterande. I RB 24:7 2 st. anges att envars gripande får ske för brott på vilket fängelse kan följa. Vid tidpunkten för gripandet kan fängelse följa på brottet. Av lagtexten framgår inte att den som griper ska ta hänsyn till efterföljande processuella bedömningar som kan tänkas göras av åklagare. Att ställa sådana krav på specifika juridiska kunskaper på envar måste dessutom anses helt orimligt utifrån syftet med bestämmelsen.³²

³⁰ Jfr bl.a. SOU 2002:44 s. 44 ff., NJA 1990 s. 324 samt Jareborg, N., Allmän kriminalrätt, Uppsala 2002, s. 275 ff.

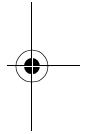
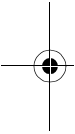
³¹ Jfr Fitger, P. i kommentaren till RB, www.zeteo.nj.se.

³² Jfr Norée, A., Laga befo genhet. Polis ers rätt att använda våld, Stockholm 2000, s. 223.

JACK ÅGREN

Konklusionen är således att trafik tjänstemän omfattas av institutet envars gripande. Med institutet följer en viss rätt till våldsutövning. Denna rätt ställer krav på utövaren. Maktutövningen måste hålla sig till regler och principer som värnar enskilda mot olika typer av integritetskränkningar. Det "privata" frihetsberövandet ska inte fylla en funktion av att verka i stället för ett frihetsberövande som sker genom offentligt organ. Det ska snarare ses som ett förstadium därtill.³³ I detta ligger kravet på att frihetsberövandet ska vara kortvarigt och att den gripne skyndsamt ska överlämnas till närmaste polisman.

³³ Se SOU 2002:44 s. 70 ff.

